

ГУМАНІЗАЦІЯ МІЖОСОБИСТІСНОГО СПІЛКУВАННЯ ПІДЛІТКІВ З ОДНОЛІТКАМИ ТА ДОРОСЛИМИ: СОЦІАЛЬНО-ПЕРЦЕПТИВНИЙ АСПЕКТ

Огляд вітчизняної та зарубіжної психолого-педагогічної літератури доводить, що спілкування є визначним для становлення особистості у підлітковому віці, а особливе значення надається ролі соціально-перцептивного аспекту, тобто взаємопізнанню і взаєморозумінню партнерами по спілкуванню один одного. Вагомий внесок у вивченні даної проблеми зробили: Дж. Бруннер, К. Девіс, О.О. Бодальов, А.Г. Ковальов, Г.М. Андреева, Н.В. Кузьміна, М.Р. Бітянова, Л.Е. Орбан-Лембрик та інші дослідники. Оскільки спілкування є провідною діяльністю у підлітковому віці, то у нашому дослідженні ми спиралися на роботи Х. Ремшмідта, Л.С. Виготського, А.Г. Хрипкової, А.В. Мудрик, І.Ю. Кулагіної, В.С. Мухіної, Г.С. Абрамової, В.А. Аверіна та інших провідних психологів і педагогів, які глибоко розглядали його структуру, специфіку та основні засоби.

Проте, з нашої точки зору, у психолого-педагогічних роботах дається лише загальна характеристика підліткового спілкування без глибокого аналізу такої важливої її сторони, як перцептивної, що передбачає пізнання і розуміння партнерами по спілкуванню один одного. Хоча саме вона забезпечує специфікацію спілкування дитини з оточуючими: розуміння їх особистісних характеристик, адекватне сприймання проявів поведінки в різних ситуаціях, емпатію, що забезпечує знаходження адекватних засобів взаємодії та комунікації. Саме з цим пов'язана актуальність нашого дослідження, що здійснювалося у ряді шкіл міста Полтави серед підлітків віком 14-15 років.

Особливо важливою сьогодні є проблема вивчення специфіки сприймання соціального оточення саме сучасними підлітками, що живуть і розвиваються в епоху суттєвих суспільно-економічних змін в Україні. Саме тому, метою дослідження стало вивчення особливостей соціальної перцепції у спілкуванні сучасних підлітків з однолітками та дорослими.

Спілкування є невід'ємним аспектом існування людини, важливою передумовою формування її як соціальної істоти, взаємодії з різноманітними спільнотами, а також необхідною умовою існування суспільства [6,165-166]. Цілісний процес спілкування являє собою поєднання комунікативного, інтерактивного та перцептивного аспектів, серед яких саме соціальна перцепція забезпечує створення єдиного смислового поля, адекватність сприймання вчинків інших людей та їх мотивації.

Термін «соціальна перцепція» ввів американський психолог Дж. Бруннер для визначення факту, що зумовлює сприйняття, його залежності від характеристик предмету, від досвіду, намірів. Пізніше під цим терміном психологи стали розуміти не тільки сприймання матеріальних об'єктів, а й соціальних (людей, груп, народів) [1,12]. Крім того, у соціально-психологічній літературі зустрічається ще такий синонім до слова «сприйняття іншого» як «пізнання іншого», що запропонований О.О. Бодальовим [2,73].

Підлітковий вік – один із найскладніших та найвідповідальніших періодів становлення й розвитку психіки людини. Аналіз психолого-педагогічної літератури доводить, що для підліткового віку характерний пріоритет дитячої спільноти над дорослою, але у старших підлітків значно посилюється потреба у спілкуванні з близькими дорослими, перш за все з батьками.

Перцептивний аспект спілкування у підлітковому віці має такі особливості, як надання надмірного значення фізичному вигляду партнера по спілкуванню та недооцінювання його експресивних рис. Окрім цього, у віці 13-14 років обсяг і адекватність оцінюваних ознак значно збільшується і процес змін у соціальній перцепції

відбувається особливо інтенсивно, причому пізнання іншої людини випереджує пізнання самого себе. Старші підлітки усвідомлюють і оцінюють вже не тільки окремі риси особистості, але й поведінку в цілому [3,306].

Експериментальне дослідження здійснювалося у три етапи: 1) встановлення наявного рівня розвитку соціально-перцептивного аспекту (констатуючий зріз); 2) розвиток соціальної перцепції в учнів підліткового віку за допомогою індивідуальних і групових корекційно-розвивальних занять, бесід, лекційних та семінарських занять (формуєча частина експерименту); 3) повторний зріз, що здійснювався з метою виявлення впливу на прояв перцептивного аспекту цілеспрямованих психолого-педагогічних умов оптимізації соціально-перцептивних вмінь і навичок.

Методами дослідження стали тестові методики, що доповнювалися і підтверджувалися даними спостережень та бесід. До них відносяться: „Шкала довіри” А.Розенберга [4,104-105], „Шкала доброзичливості” В.Кемпбелла [4,103-104], опитувальник „Потреба у спілкуванні” Ю.М. Орлова [6,414-416], методика „Емпатійність підлітків” В.Маценка (модифікація методики І.Юсупова) [5,2-4], „Шкала емоційного відгукування” А.Меграбіана і Н.Епштейна [4,194-197], опитувальник „Об’єктивність при оцінці інших” В.А. Семиченко [7,74-79], опитувальник „Вміння вислуховувати людей” В.Маценка [5,4] і методика „Характер взаємовідносин підлітка під час спілкування” В.А. Семиченко [7,60-61].

Аналіз результатів констатуючого зрізу дозволяє говорити, що у сучасних підлітків спостерігається кращий рівень розвитку соціальної перцепції при спілкуванні з дорослими, аніж при спілкуванні з однолітками. Так, при спілкуванні підлітків з дорослими характерні наступні особливості соціальної перцепції: середні рівні довіри та потреби у спілкуванні; середній, з тенденцією до низького, рівень емоційного відгукування (слід зазначити, що підлітки розкутіші при вияві своїх емоцій одноліткам); високі рівні взаємної підтримки тверджень дорослого співрозмовника, залагодження конфліктів з ним та, взагалі, злагоджене спілкування.

У ситуаціях спілкування з однолітками переважаючими є такі особливості соціально-перцептивного аспекту, як низькі рівні довіри, потреби у спілкуванні, злагодженості процесу спілкування та залагодження конфліктів при взаємодії з партнером-однолітком; середній, з тенденцією до низького, рівень емоційного відгукування; високі показники взаємної підтримки тверджень ровесників.

На одному рівні у спілкуванні з дорослими та однолітками знаходиться розвиток таких показників соціальної перцепції як доброзичливість, емпатійність, вміння вислуховувати співрозмовника та об’єктивно оцінювати його.

Суттєві відмінності у сформованості перцептивної сторони спілкування підлітків з дорослими та з однолітками свідчать про закономірні явища у їх психічному розвитку. Це можна пояснити тим, що підліток орієнтується на соціальні стандарти спілкування і взаємодії з дорослими (необхідність відреагувати на їх інформацію чи вимоги, виявити готовність до спільної діяльності тощо). Окрім цього, з боку батьків і вчителів частіше надходить чітка, зрозуміла і доступна інформація як про ситуацію спільної дії, так і про особистісні характеристики дорослого співрозмовника, його переживання, ставлення, уявлення тощо. Внаслідок цього підліток краще розуміє дорослого, аніж однолітка, відносно якого треба розробити власні критерії сприймання. Виникає деяка невідповідність: підліток дуже хоче адекватно сприймати і розуміти інших дітей, але ще не має для цього необхідних вмінь та навичок.

Вищевказані особливості підліткового спілкування залежать від таких факторів, як розвиток інтелекту дітей; накопичення життєвого досвіду взаємодії; зростання самосвідомості; розвиток механізмів взаєморозуміння (рефлексії, ідентифікації, емпатії, каузальної атрибуції, стереотипізації) та умов цілеспрямованої організації спілкування як провідної діяльності учнів підліткового віку.

На основі аналізу результатів досліджень нами були окреслені основні шляхи розвитку, гуманізації перцептивного аспекту спілкування підлітків з оточуючими: індивідуальні та групові корекційно-розвивальні заняття, бесіди, лекційні та семінарські заняття, соціально-психологічний тренінг. Найефективніше перцептивну компетентність можна гуманізувати, оптимізувати за рахунок включення школярів до тренінгових, корекційно-розвивальних груп, метою яких є розвиток уміння сприймати, розуміти й оцінювати інших людей, самих себе, свою групу; набуття навичок глибокої рефлексії, емпатії, змістовної та оцінкової інтерпретації об'єкта сприйняття.

Найбільш ефективними будуть вправи, спрямовані на констатацію актуального рівня соціально-перцептивних вмінь; фіксацію помилок перцепції; рефлексію особливостей сприймання себе та інших; розвиток уміння оцінювати інших людей, самих себе; співставлення власного бачення себе з баченням інших людей; засвоєння навичок вираження власного емоційного стану, вміння визначати емоційний стан партнера по спілкуванню тощо.

Повторний зріз був здійснений з метою виявлення впливу на прояв перцептивного аспекту цілеспрямованих психолого-педагогічних умов оптимізації соціально-перцептивних вмінь і навичок. Порівняльний аналіз отриманих даних свідчить про суттєве покращення рівня прояву соціальної перцепції в учнів експериментальної групи, на яких був здійснений корекційний вплив. Причому, вияв соціально-перцептивних вмінь і навичок при спілкуванні з однолітками стає вищим, ніж у ситуаціях взаємодії з дорослими.

Так, в експериментальній групі при взаємодії з однолітками найбільше змінилися показники довіри, доброзичливості, потреби у спілкуванні, емоційного відгукування, вміння вислуховувати співрозмовника, підтримка його тверджень.

Особливості прояву перцептивного аспекту при спілкуванні з дорослими мають менш суттєві зміни, а такі показники, як потреба у спілкуванні, емоційне відгукування, взаємна підтримка суджень співрозмовника та злагоджене спілкування з ним суттєво не змінилися. Це можна пояснити тим, що корекційна група складалася з однолітків досліджуваних підлітків, а тому найбільшого корегування зазнав аспект спілкування з ровесниками.

Що ж стосується рівня прояву перцептивного аспекту в контрольній групі, то слід зазначити: 1) показники соціально-перцептивних вмінь і навичок майже не змінилися; 2) рівень кращого прояву перцептивного аспекту залишається при спілкуванні з однолітками, аніж при взаємодії з дорослими партнерами (окрім показника взаємної підтримки тверджень співрозмовника-однолітка); 3) показник довіри у більшості підлітків збільшується з низького до середнього рівня; потреба у спілкуванні з дорослими знижується з середнього до рівня, що є нижчим за середній; всі інші показники залишилися відносно незмінними.

Таким чином можна стверджувати, що розроблена корекційно-розвивальна програма суттєво допомагає оптимізувати соціально-перцептивні вміння та навички учнів підліткового віку на основі врахування вікових особливостей і є запорукою оптимального розвитку перцептивного аспекту спілкування школярів.

Наступним кроком у дослідженні соціально-перцептивного аспекту спілкування вважаємо здійснення аналізу впливу стереотипів на процес пізнання і розуміння сучасними підлітками партнерів по спілкуванню.

ЛІТЕРАТУРА

1. Войцихова А.І. Адекватність сприйняття людини людиною. Типи неадекватного сприйняття // Психологічна газета. – 2006. - №14. – С.12-13.
2. Гуменюк О. Перцептивний аспект спілкування як смисловчинковий обмін. // Психологія і суспільство. – 2006. - №4. – С.73-80.
3. Куницына В.Н., Казаринова Н.В., Погольна В.М. Межличностное общение: Уч. для вуз. – СПб.: Питер, 2002. – С.306, 340-344.

4. Лабунская В.А., Менджерицкая Ю.А., Бреус Е.Д. Психология затрудненного общения: Теория. Методы. Диагностика. Коррекция: Уч. пос. – М.: Академия, 2001. – С.102-105, 194-197.
5. Маценко В. Моніторинг індивідуального розвитку особистості підлітка // Психолог. – 2003. - №28. – С. 2-13.
6. Орбан-Лембрик Л.Е. Соціальна психологія: Посібник. – К.: Академвидав, 2003. – С. 165-166, 414-416.
7. Семиченко В.А. Психология общения. – К.: Магистр-S, 1998. – С.60-61, 74-79.

О.Г. Коваленко
Полтава

ПРОЯВИ АГРЕСІЇ ПІДЛІТКІВ, СХИЛЬНИХ ДО ДЕВІАНТНОЇ ПОВЕДІНКИ

На сучасному етапі розвитку суспільства, відбуваються значні зміни в усіх сферах життєдіяльності людини, зокрема в суспільно-політичній, економічній, духовній. Такі зміни пов'язані із зміною усталених способів життя людей, зниженням життєвого рівня у країні, знищенням старої системи цінностей і стереотипів, які регулювали стосунки особистості та суспільства. Вони сприяють руйнуванню усталених норм, зразків поведінки та системи її соціальної регуляції. На основі зруйнованих норм та систем відбувається формування нових. Такий процес краще переживають дорослі, які мають сформовану систему цінностей. Але молодь, підлітки на мають достатньо навичок швидкої адаптації до соціальних змін та самостійного прийняття рішень, здатності долати життєві труднощі. Тому, включаючись в нові умови, саме вони найчастіше мають проблеми із адекватними механізмами соціалізації, способами соціальної поведінки. Проявом цього є відхилення від норм поведінки, девіантна поведінка підлітків.

Девіантну поведінку найчастіше розглядають як систему вчинків, що відхиляється від норми загальноприйнятої чи тої, яка мається на увазі. Її розглядають як невідповідність дій та вчинків людини суспільним вимогам, моральним нормам, етичним правилам (В.Г. Баженов, А.С. Белкін, А.І. Кочетов, Б.Ш. Натанзон та ін.). У такій поведінці вбачають відхилення від існуючих правових норм та співвідносять поняття “поведінка, що відхиляється від норми”, з “протиправною” (Ю.В. Гербеєв, Г.П. Медведєв, І.О. Невський та ін.). Її пояснюють як порушення моральних норм та своїх етичних обов'язків, з одного боку, та як порушення закону, з іншого (Л.М. Зюбін, М.А. Алемаскін, С.А. Белічева, О.Г. Ковальов та ін.). Об'єднує такі тлумачення поняття девіантної поведінки те, що йдеться не про окремі вчинки, а про більш чи менш стабільний вироблений стереотип поведінки, тісно пов'язаний зі стійкими особистісними властивостями суб'єктів такої поведінки [1; 3].

Девіантна поведінка є формою деструктивної поведінки, тобто такої поведінки, яка завдає шкоди людині і суспільству. Будь-яку поведінку людини можна порівняти з нормою, і коли вона відхиляється від норми, має нестандартний характер, говорять, що це і є девіація. Відповідно людину, що поводить себе невідповідно ситуації називають девіантом.

Вчені виділяють окремі характеристики девіантної поведінки підлітків: девіантна поведінка є наслідком процесу дезадаптації; девіантна поведінка є наслідком стійкої патогенної, психічної або соціальної дезадаптації та на відміну від простих відхилень у поведінці, призводить до формування моделі поведінки суб'єкта; такі поведінкові прояви підлітка є стереотипними, постійними, тісно пов'язаними зі стійкими особистісними властивостями людини; девіантна поведінка характеризується значною ущербністю для окремої особистості та перешкоджає її подальшій соціалізації (Л.В. Вейланде) [3].